

1. kép: Szuper Károly (1821–1892) portréja
(Magyar Színművészeti Lexikon IV. kötet.
Szerk. Schöpflin Aladár
Budapest, 1931.)

Kulcsár Bálint

Tamás bátya kunyhója Egerszegen

Egy vándorszínész-társulat zalaegerszegi előadás-sorozata 1854-ben

1854 áprilisában Szöllősy Mihály és Szuper Károly (1. kép) vezetésével egy színtársulat érkezett Zalaegerszegre, amelynek direktorai a járási császári királyi közigazgatási főbírói hivatalnál kérelmezték a vármegyeszékhelyen való működésük engedélyezését. A beadványaikhoz mellékelt dokumentumokban részletesen feltüntették az előadásaik tervezett időpontját, a bemutatni kívánt színdarabok címét, valamint azok szerzőit, fordítóit. A Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltárában őrzött, színháztörténeti forrásértékkel bíró – a város kulturális életének történetéhez is adalékokat szolgáltató – iratok szerint a zalaegerszegi közönség már 1854. április 29-én megismerkedhetett Harriet Beecher Stowe amerikai író nő *Uncle Tom's Cabin* (*Tamás bátya kunyhója*) című, könyv formában 1852 márciusában megjelent, világhírűvé vált regényének dramatizált változatával, amelynek hazai ősbemutatója alig egy évvel korábban, 1853. május 7-én volt a pesti Nemzeti Színházban.

Előzmények: színjátszás Zalaegerszegen a vándorszínészet hőskorában

A vármegyeszékhely rangját viselő Zalaegerszeg mezőváros színház iránt érdeklődő lakói a 19. század közepén vándortársulatok előadásait élvezhették. Hivatásos társulat zalaegerszegi szerepléséről szóló legkorábbi ismert adatunk 1819 nyaráról maradt fenn.¹ Egy szintén korai forrás – játékszíni almanach – szerint a Dunántúlt járó Kilényi Dávid-féle társulat² az 1820. május 28. és június 6. közötti időszakra tervezte zalai megyeszékhelyi működését.³

Kilényiék tevékenységéhez fűződik az első, zalaegerszegi színház-épület létesítésére irányuló kísérlet. A színigazgató ugyanis 1820 májusában támogatási kérelmet nyújtott be Zala vármegye közgyűléséhez. Az ezt követően meginduló gyűjtés folyamányaként, az 1820.

1 Németh József adatának forrása – egy Kazinczy Ferencnek írt levél – valójában nem Sárközy István, hanem Pálóczi Horváth Ádám tollából származik. Ő számolt be Petrikeresztúron, 1819. július 9-én kelt levelében egy Kanizsáról Egerszegre érkezett „szegény Vándorló Magyar Theatrum” előadásairól, amelyeket felesége és Sárközy társaságában tekintett meg. Németh József 2006. 67–68. p.; Kazinczy Ferenc 1906. 443–444., 615. p.

2 Kilényi Dávid (1791–1852) színészként, színigazgatóként és fordítóként is tevékenykedett, társulatát sikeres vállalkozóként vezette. Székely György 1994. 381–382. p.

3 Hankiss Elemér–Berczeli A. Károlyné. 1961. 213. p.

szepetember 18-ai megyei közgyűlésen hozott döntésben hosszabb távú, a nyelvűvelés támogatósa céljából született elképzelés jelent meg.⁴ Arról határoztak ugyanis, hogy amennyiben 2000 forint összegyűlne a színjátszó társaság javára, az összegből „azoknak részére Egerszegen egy ház, ahol játékdarabjaikat fogják elől adni, vétetessen.”⁵ A terv megvalósulását alátámasztó adatok nem állnak rendelkezésre, az elképzelés nyilvánvalóan meghiúsult.

Az 1820-as, 1830-as években a vándorszínészet aranykorának legendás alakja, Déryné Széppataki Róza (1793–1872) opera-énekesnő, színésznő is megfordult a városban.⁶ Thália papjainak és papnőinek zalaegerszegi szerepléseiről az 1820-as, 1830-as évekből fennmaradt játékszíni zsebkönyvecskék tanúskodnak.⁷

Egy zalai, színházszerető vármegyei tisztviselő jóvoltából képet alkothatunk az 1840-es évek elején Egerszegen tartott előadásokról. A kálócfaí földbirtokos családból származó, a szabadelvű reformellenzék eszméit követve 1845-ben önkéntes adózást vállaló Simon Pál (1811–1887) 1837 és 1844 között a Lövői járásban alszolgabírói hivatalt viselt, később – 1848 júniusában – a baksai választókerület országgyűlési képviselőjévé választották.⁸ A fiatal tisztségviselő az általa Zalaegerszegen figyelmesen, kritikus szemmel megtekintett előadásokról készített – a színészek játékát dicsőreleg és elmarasztaló módon egyaránt értékelő – tudósításait a *Honművész* című folyóiratnak küldte el, ahol azok 1840 októberében és 1841 februárjában jelentek meg.

A vándorszínész-társulatok számára Zalaegerszeg mint vármegyeszékhely lehetett különösen vonzó. Simon beszámolóí szerint a Munkácsi Pál-féle társulat⁹ egerszegi fellépéseit az 1840. szeptember 29-ére és az 1841. január 11-ére meghirdetett vármegyei közgyűlések időszakához igazította.¹⁰ Az időzítés üzleti szempontból is érthető: a megyegyűlésre érkező vidéki nemesek (és családtagjaik) jelentős mértékben megnövelték a potenciális fizetőképes nézők számát az amúgy meglehetősen kisvárosias jellegű mezővárosban.

Az 1841. január 14-én játszott, *Bársonczipő* című ötfelvonásos „lovagi nézőjátékot” megtekintő közönség soraiban a később a „haza bölcse” jelzővel megtisztelt, de már ekkor is országosan ismert zalai reformpolitikus is helyet foglalt. Simon Pálnak a látogatottságról is beszámoló megfogalmazásában olvashatjuk: „Nézők elegen, kik között t[ekintetes] Deák Ferenc úr, hazánk dicső fija is tündökölt”.¹¹

Szintén egy – a *Honművészen* megjelent – sajtótudósításból tudjuk, hogy az 1845. május 26-án a zalai hölgyek által Deák Ferenc tiszteletére rendezett ünnepélyhez kapcsolódva egy Zalaegerszegen tartózkodó színtársulat („Thalia vándor fiai”) több darabot is előadott.¹²

A szabadságharc leverését követően, az 1850-es években természetesen továbbra is a vándorló színtársulatok kínálták az előadások nyújtotta művelődési, szórakozási és kikapcsolódási lehetőséget Zalaegerszegen. A nevezetes Latabár-féle társulat¹³ például 1853 júniusában érkezett meg megyénk székhelyére.¹⁴

4 Poór Ferenc 1972. 428. p.

5 MNL ZML Közgyűlési jkv. 1820:1992.

6 Déryné Széppataki é. n. 428. p.; Erődi Jenő 1931. 460. p.

7 Hankiss Elemér–Berczeli A. Károlyné 1961. 177., 214., 284., 307., 341. p.

8 Molnár András 1999. 18. p.

9 Munkácsi (eredetileg Gaidler) Pál (1813–1846) elsősorban hősszerelmi szerepeket alakító színész, színigazgató. Székely György 1994. 527. p.

10 (Telekesi) Simon Pál beszámolóí Zalaegerszegről: *Honművész*, 1840. október 18. (8. évfolyam, 84. szám), 680–681. p.; Uo. 1841. február 11. (9. évfolyam, 12. szám), 95–96. p.

11 *Honművész*, 1841. február 11. (9. évfolyam, 12. szám), 95. p.

12 Gyimesi Endre 1985. 98–99. p.

13 Latabár Endre (1811–1873) – énekes-színész, színigazgató, a legismertebb magyar színészdinasztia alapítója – társulata. Székely György 1994. 447. p.

14 Erődi Jenő 1931. 461. p.

Színházi játékrend.

Szóllósi Mihály és Szepes Károly igazgatásuk alatti magyar színész társaság által: Zala-Egervizegen.

Április 29-dikén 1854:

Tamas bátya kunyhoja.

Drama 6 felvonásban. Ittük D. Ennery és Dumanoir, francziából fordította Országh Antal.

Április 30-dikén 1854:

Orizány.

Eredeti énekes népszínmű 5 felvonásban. Itta Sziglióczy

Május 1-őjén 1854

Koldusnő

Népdrama 5 felvonásban. Anicet Doucgois és Masson után francziából fordította Csepreghi Lajos.

Május 2-dikén 1854 utolsó előadás.

Dalma

Eredeti történelmi drama 5 felvonásban. Itta Jókai Mór.

Kiadta Szepes Károly
rendelő

2. kép: Színházi játékrend, Zalaegerszeg, 1854. április 29. – 1854. május 2.
(Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megyei Levéltára)

A zalai megyei és járási hatóságok 1850-es évekből fennmaradt iratanyagaiban vándorszínészek társulataira – tartózkodási helyükre és működésükre – vonatkozó adatokra is bukkanhatunk. A járási főbírói hivatalok által a megyei hatóság (a megyefőnök) számára készített jelentésekben olvashatunk az illetékességi területükön tevékenykedő színésztruppokról. A járások jelentéstételi kötelezettsége abban az esetben is fennállt, amennyiben az adott időszakban színészek nem tartózkodtak a területükön.

A féléves időszakra vonatkozó hivatalos beszámolókra jellemző példa Donászy Ferenc¹⁵ Zalaegerszegen, 1853. december 30-án kelt – a hivatalfőnök és a közigazgatási segéd távollétében tett –, a megyehatóságnak benyújtott jelentése: „Folyó évi december hó 27-én 12.232. szám alatt kelt rendeletre tisztelettel jelenti e hivatal, miszerént folyó évi július holnaptól kezdve jelen időig e járásba[n] színész társaság nem működött.”¹⁶

Az előbbihez hasonló, hivatali stílusban megfogalmazott, lakonikus iratok közül csupán néhány értékelő jellegű, részletekben gazdagabb beszámoló emelkedik ki. Ilyennek tekinthető Dervarics Kálmán alsólendvai járási tisztviselő¹⁷ Lendván, 1853. december 31-én kelt jelentése, amelyben a hivatalnok nemcsak Stöger János német nyelven játszó társulata¹⁸ dicséretes szorgalmára tért ki, hanem a színigazgató közmegelegedést kivívó „comikai és mimikai testmozdulataival és ügyes előadásával” is foglalkozott. (A dokumentum leghangsúlyosabb eleme természetesen nem az előadások színvonalával állt kapcsolatban, hanem arról tudósított, hogy a bemutatott darabokban politikai célzás nem volt, hanem azok – lévén többnyire „bohózatok” – „a közönségnél a nevetetésnél egyéb hatást nem idéztek elő.”)¹⁹

Irodalomtörténeti és színháztörténeti szempontból legfőképpen azok a jelentések érdemelnek figyelmet, amelyek esetében mellékelt műsorrendek is fennmaradtak. Ez a szerencsés helyzet áll fenn a Szöllősy–Szuper-féle trupp 1854. április–májusi zalaegerszegi tartózkodása kapcsán keletkezett hivatalos iratok esetében.

Fábián Pál,²⁰ a zalaegerszegi járási császári királyi közigazgatási főbírói hivatal vezetője 1854. április 23-án jelentést tett a megyehatóságnak arról, hogy engedélyezte a „Szombathelyről Zalaegerszegre érkezett Szuper Károly s Szöllősy Mihály vándorszínész igazgatóknak” az általuk előmutatott császári királyi helytartósági „engedvény” alapján „Zalaegerszeg mezővárosban 3 heti időszakra mutatványokat adni”. A Zala megyei császári királyi megyefőnöki hivatalnak megküldött felterjesztéséhez a járási főbírói hivatal csatolta a Szuper Károly rendező által összeállított, az 1854. április 23. és április 29. közötti időszakra vonatkozó, „Színházi játékkrend” elnevezésű műsortervet, felelősségteljesen és kötelességszerűen közölve azt is, „miszerént ezen bemutatott s helybenhagyás után előadott darabok elmúltával az ismét kitűzendő darabok játékkrendje annak idejében alázattal felterjesztetni fog.”²¹ Ez meg is történt: az 1854. április 27-én kelt jelen-

15 Donászy Ferenc 1854-ben a zalaegerszegi cs. kir. járási hivatal írnokaként tevékenykedett. Molnár András 2000. 401. p. Fia, Donászy Ferenc (1858–1923) népszerű ifjúsági regények szerzője. Foki Ibolya 2018.

16 MNL ZML Megyefőnöki ir. 1854. VI.A.42. (Zalaegerszegi járási főbírói hivatali iktatószám: 3728/1853.) A levéltári források itt és a továbbiakban is modernizált átírásban olvashatók.

17 Dervarics Kálmán 1853 és 1854 között közigazgatási segédként tevékenykedett az Alsólendvai járásban, később – 1865 és 1867 között – a Lövői járásban alszolgabírói hivatalt viselt. Molnár András 2000. 399. p.

18 Johann Stöger német nyelven játszó színésztársulata a szomszéd vármegye székhelyén, Veszprémben már 1840-ben megfordult. Hudi József 2009. 121. p.

19 MNL ZML Megyefőnöki ir. 1854. VI.A.42. (Alsólendvai járási főbírói hivatali iktatószám: 223.)

20 A tősgyökeres zalaegerszegi köznemesi családból származó Fábián Pál 1848 előtt vármegyei esküdt volt, a szabadságharc leverése után zalaegerszegi járási közigazgatási segédként dolgozott 1850. december 2-áig, amikor a járás élére került. Hivatalát 1854. április 28-áig viselte, ezt követően korábbi pozíciójába léptették vissza, 1856-ig ismételten közigazgatási segédként tevékenykedett. MNL ZML Nemesi kataszter, 1845. 469. p.; Molnár András 2000. 404. p.

21 MNL ZML Megyefőnöki ir. 1854. VI.A.42. 4045. Az irat további lelőhelye: MNL ZML Zalaegerszegi cs. kir. szolgabírói ir. 1177/1854.

téséhez a vezetői pozíciójában utolsó napjait töltő Fábíán Pál mellékelte a szintén Szuper Károly rendező által közölt, az 1854. április 29. és 1854. május 2. közötti intervallumra vonatkozó műsortervet.²² (2. kép) Később, 1854. május 5-ei keltezéssel sor került a társulat utolsó zalaegerszegi (az 1854. május 4. és 1854. május 8. közötti időszakra vonatkozó) színházi játérendjének felterjesztésére is; a járási közigazgatási főbírói hivatal élén álló új vezető, Orosz Ferenc²³ – igazodva a közigazgatás szervezetében és eljárásában életbe lépett változásokhoz²⁴ – ezt a jelentését már német nyelven tette meg, viszont a csatolt színházi játérend (ismétlen Szuper Károly összeállítására) még magyar nyelven készült.²⁵ A harmadik műsorterven az utolsóként előadni tervezett, *Két jegyes* című darabhoz Szuper egy – a korra jellemző – megjegyzést is fűzött: „keresztülment a cenzurán Sopronban,²⁶ április 18-dikán 1852.”²⁷

A levéltári anyagban tehát fennmaradtak a Szöllősy-Szuper-féle színésztrupp 1854. április-májusi zalaegerszegi működésének teljes időszakát lefedő magyar nyelvű színházi játérendek – összesen három műsorterv –, amelyek alapján megismerhetjük az egerszegi közönségnek szánt előadások időpontját, valamint a bemutatni kívánt darabok címét, műfaját és alkotóit.²⁸ Simonffy Emil 1966-ban megjelent, a társulat 1854-es nagykanizsai előadás-sorozatát részletesen bemutató tanulmányának egyik jegyzetében ugyan utalt az első két zalaegerszegi műsortervben szereplő darabokra, de a harmadik – az 1854. május 4. és május 8. közötti időszakra vonatkozó – színházi játérendet nem ismertette.²⁹

A társulat vezetői

Az egyik igazgató, a színészi pályán az 1840-es években megjelenő, később rendezőként is dolgozó Szöllősy Mihály az 1850-es évek elejétől a Dunántúlon turnézott Szuper Károllyal közös, majd önálló társulatával.

Szöllősy utoljára 1857-ben járt Zalaegerszegen.³⁰ 1858. június 6-án, 39 esztendősen halt meg Pápán tüdővészben az anyakönyvi bejegyzés szerint „nemzeti színigazgató” foglalkozású, kecskeméti születésű művész.³¹

A zalaegerszegi fellépések idején, 1854-ben gyermekszínészként a társulat tagja volt a direktor lánya, Szöllősy Nina, az 1861-ben Balatonfüreden tragikusan fiatalon elhunyt, elsősorban operettekben és népszínművekben jeleskedő, költemények és elbeszélések írásával is foglalkozó színésznő.³²

Szöllősy Mihály társa, Szuper Károly (1821–1892) rendező, színigazgató már 17 évesen a színé-

22 MNL ZML Megyefőnöki ir. 1854. VI.A.42. 4219. Az irat további lelőhelye: MNL ZML Zalaegerszegi cs. kir. szolgabírórság ir. 1177/1854.

23 Az 1849-től a megyei főpénztárosi hivatal viselő Orosz Ferenc 1854. április 29-én vette át a zalaegerszegi járási közigazgatási hivatal vezetését Fábíán Páltól. Molnár András 2000. 457. p.

24 A színésztrupp Zalaegerszegrre érkezése idején a magyarországi közigazgatásban (és igazságszolgáltatásban) jelentős változások zajlottak; 1853–1854-ben megyei, majd járási szinten alakították ki a véglegesnek szánt közigazgatási szervezeti rendszert (definitívum). Halász Imre 2000. 101–106. p. A német nyelvű ügyintézés 1854-től történő általánossá válása nyomon követhető a színtársulatokról készített zalai járási jelentésekben is, választóvonalként az 1854. május 1-jei dátum jelenik meg.

25 MNL ZML Megyefőnöki ir. 1854. VI.A.42. 4479. (Zalaegerszegi járási főbírói hivatali iktatószám: 1312/1854.)

26 Zala megye a Soproni cs. kir. kerületi kormányzat részét képezte. Sashegyi Oszkár 1965. 309–310. p.

27 Ezt követően egy Szuper Károlyétól eltérő kézírástól származó ügyviteli feljegyzés olvasható: „a főnöki hivatalhoz küldetett 3764. szám alatt”.

28 A forrásokat összefoglalóan ismertette: mindhárom színházi játérend fennmaradt a vonatkozó megyehatósági ügyiratban, míg a két korábbi a zalaegerszegi járási anyag 1177/1854. ügyszáma alatt is.

29 Ennek oka, hogy a szerző nyilvánvalóan nem a megyefőnöki, hanem a zalaegerszegi járási anyagot használta fel. Simonffy Emil 1966. 92. p. 10. sz. jegyzet.

30 Székely György 1994. 774. p.

31 Pápai Református Egyházközség halotti anyakönyvei, 30/1858.

32 Székely György 1994. 774. p.

3. kép: Jelenet Jókai Mór „Dalma” című drámájából, Canzi Ágost Elek litográfiája (Wikimedia Commons)

szí pályára lépett. 1846-tól kezdve – kisebb megszakításokkal – 35 éven keresztül dolgozott önálló vagy társigazgatóként. Idősebb korában a fővárosban színházi ellenőrként és az Országos Színeszgyesület helyettes pénztárosaként tevékenykedett. Fiatalon színműírással is kísérletezett. *A tömeges népfölkelés* című darabját 1848-ban Kecskeméten mutatták be. Az 1840-es évektől az 1870-es évekig vándortársulatokkal bejárta a történelmi Magyarország jelentős részét Pozsonytól Zomborig, Alsólendvától Aradig. Legfontosabb működési területe azonban a Dunántúl volt.³³ Az élete alkonyán közzétett színészeti naplója alapján élettel teli képet kapunk az 1840-es évek vándorszíneszeinek fordulatokban gazdag, ugyanakkor egzisztenciális nehézségekkel terhes mindennapjairól. Ebből az értékes forrásmunkából tudjuk azt is, hogy Szuper 1840-ben színészként Zalaegerszegen lépett fel. Ekkoriban Fekete Gábor³⁴ társulatához tartozott – feleségeik testvérek voltak –, és Varasd felől érkeztek a zalai megyeszékhelyre, ahol Munkácsi Pál társulatával együttműködve tevékenykedtek. (Nappal Deák Ferenc vármegyei közgyűlésen elmondott beszédeit hallgatták, esténként pedig előadásokkal szórakoztatták a zalaegerszegi közönséget.)³⁵

Szuper Károly a szabadságharc leverését követően Nagykanizsán, majd Székesfehérváron tartózkodott társulatával, ezt követően Szombathelyen játszottak (1853–1854), 1855-ben pedig már Alsólendván léptek fel.³⁶

33 Székely György 1994. 778. p.

34 Fekete Gábor színész, színigazgató, a kor jellegzetes alakja; Szigligeti Ede róla mintázta a *Vándorszíneszek* című vígjátékának színigazgatóját. Életútjára: Hudi József 2011.

35 Szuper Károly 1889. 4., 10. p.

36 Székely György 1994. 778. p.

Az előbbi színháztörténeti, kronológiai adatok egybevágnak a zalaegerszegi előadás-sorozat levéltári forrásból megismerhető datálásával (1854. április–május). Feltehető, hogy Szombathelyről Alsólendvára tartva ejtették útba a zalai megyeszékhelyt is.

A Szöllősy Mihály–Szuper Károly-féle vándorszínész-társulat Zalaegerszegen

A városba 1854. április 23-án érkezett társulat zalaegerszegi működéséről egy „Jánkai” (ál)néven tudósító szerző tollából származó lelkes hangú beszámoló jelent meg a *Divatcsarnok* című lapban, amelyben a cikkíró örömet fejezte ki, hogy a zalaegerszegi társasélet „kopár mezején”, a városban, ahol „a haladás és csinosodás kevés pártfogásban részesül, minden a régi nótát járja”, a Szöllősy–Szuper-féle színésztársaság eredeti darabokkal igyekezett kiérdemelni a közönség figyelmét.³⁷

A trupp zalaegerszegi előadásainak engedélyezéséről beszámoló jelentését a Zalaegerszegi járás élén álló Fábrián Pál a megérkezésük napján, 1854. április 23-án keltezte, ugyanerre a napra már be is tervezték az első előadást, a *Vid* című drámát. Bár a mellékletként csatolt műsorrendek nem tüntetik fel a zalaegerszegi előadások pontos helyszínét, megalapozottan feltételezhetjük, hogy azokra az Arany Bárány fogadóban került sor. A szállóként is működő belvárosi épület nagyterme a város talán legjelentősebb, a közönség számára nyitva álló, üzleti célokra hasznosítható nyilvános helyisége lehetett, így észszerűnek tűnik, hogy a vándorszínészek ott mutatták be darabjaikat. Már Simon Pál tudósításaiból is kitűnik, hogy az 1840-es évek elején „színház-színhelyet” a társulatok részére rendszerint „a vendéglő” biztosított, bár alkalmanként a vármegyeház termében is tartottak előadást.³⁸ Ugyanakkor az is előfordult, hogy az egyetlen igénybe vehető helyiséget a helyi „casinóegylet” foglalta el. Egy 1843-as beszámoló szerint az így fellépő teremhiány miatt Zalaegerszeg művelt közönsége „a színházi élvezet nélkülözésére van kárthatva”.³⁹

(A fenti körülménynek köszönhető, hogy alkalmanként – például 1844 januárjában⁴⁰ – a szomszédos község, Kaszaháza vendégfogadójában élvezhette vándortársulatok előadásait a zalaegerszegi közönség.)

Az 1859-ben és 1860-ban Zalaegerszegen járt társulatok – 1859-ben éppen Szuper Károly truppja – fellépéseivel kapcsolatban már konkrétan az Arany Bárányt nevezi meg a színháztörténet.⁴¹

A vendéglői helyszín nyilvánvalóan egészen eltérő környezetet jelentett, mint egy kifejezetten teátrumi célra épült színház által teremtett milió. Bár másfél évtizeddel korábbi adat, de a *Honművész* folyóiratnak „Erdei” (ál)néven beszámolót küldő tudósító azt nehezményezte, hogy az 1839 augusztusának elején Zalaegerszegen előadott darabok közönségének egy része még a „színteremben” sem tudta mellőzni a pipázást.⁴²

Az előadások szervezése, a program összeállítása során a színigazgatók nem hagyhatták figyelmen kívül a közéleti híreket, a nagypolitika történéseit sem. A Szöllősy–Szuper-féle társulat zalaegerszegi tartózkodásának idején a Habsburg–Lotharingiai-dinasztia – és ezáltal az egész Osztrák Császárság – szempontjából kiemelkedő jelentőségű eseményre került sor: az uralkodó, I. Ferenc József (1830–1916) császár 1854. április 24-én Bécsben, az Ágoston-rendiek templomában feleségül vette elsőfokú unokatestvérét, a Bajor Királyság uralkodóházából származó Wittelsbach Erzsébet (1837–1898) hercegnőt.⁴³ A természetesen már jóval korábban ismertté vált esküvői dátumra – kifejezve lojalitását az ünnepi esemény kapcsán – a Zalaegerszegen

37 *Divatcsarnok*, 1854. (2. évfolyam, 27. szám), borítók.

38 *Honművész*, 1841. február 11. (9. évfolyam, 12. szám), 95. p.; Uo. 1840. október 18. (8. évfolyam, 84. szám), 681. p.

39 *Honderü*, 1843. február 11. (1. évfolyam, 6. szám), 213. p. A forrást idézi: Antalffy Gyula 1982. 57–58. p.

40 *Honderü*, 1844. február 10. (2. évfolyam, 6. szám), 200. p.

41 Erődi Jenő 1931. 461. p.

42 *Honművész*, 1839. augusztus 29. (7. évfolyam, 69. szám), 550. p.

43 *Pesti Napló*, 1854. április 27. (5. évfolyam, 1239. szám), címlap.

4. kép: Harriet Beecher Stowe (1811–1896) portréja (Wikimedia Commons)

vendégeskedő társulat is reflektált a közigazgatási főbírói hivatalhoz benyújtott iratokban. Az április 23. és április 29. közötti időszakra vonatkozó műsorrendben a következőket olvashatjuk az április 24-ére tervezett színdarab megnevezése előtt: „Ő császári királyi apostoli felsége felséges arájávali egybekelése ünnepélyére énekeltek a »Néphymnus«”. Az aznap bemutatott előadás – stílusosan – Szigligeti Ede *Házassági három parancs* címet viselő vígjátéka volt. A fényes kivilágítás mellett elhangzott himnusszal és az előadott darabbal csatlakozott a társulat a zalaegerszegi ünnepségekhez (istentiszteletek a római katolikus és a „héber” templomban, pénzosztás a szegényeknek).⁴⁴

A társulat zalaegerszegi tartózkodását egyértelműen pozitívan értékelte a Zalaegerszegről tudósító sajtólevelező, „Jánkai”: „E jelesül szerkesztett társaság a legjobb emlékezetet fogja hagyni a zalaegerszegiek szívében, s a közvéleményt tolmácsolom, midőn ezt a vidéki legjobb társaságok egyikének nevezem”. Külön kiemelte Szuper Károly és felesége (Móritz/Mórocza Antónia),⁴⁵ Szöllősy Mihály, valamint két további színész, Sipos és Hirtling Mari⁴⁶ játékát.⁴⁷

Szuper Károlyék összesen több mint két hetet töltöttek Zalaegerszegen, utolsó előadási napként 1854. május 8-át jelölték meg. Az iratanyagban rendkívüli eseményekre, műsorváltozásra vonatkozó utalás nem szerepel, emellett a társulat későbbi nagykanizsai tartózkodását feldolgozó tanulmány⁴⁸ és a sajtótudósítások adatai alapján bizonyosra vehető, hogy a három színházi játékközpont által felölelt időszakban Zalaegerszegen játszott a Szöllősy Mihály–Szuper Károly-féle trupp. Sőt, „Jánkai” Zalaegerszegen, 1854. május 9-én kelt beszámolójából tudjuk, hogy ekkor – még Kanizsára indulásuk előtt – két előadás megtartását is tervezték.⁴⁹ Ha ez a keltezés helytálló, akkor zalaegerszegi tartózkodásuk egy kevéssel meghosszabbodott a hivatalos dokumentumok adataihoz képest.

A fentiekből is kitűnik, hogy történetesen kisebb mértékű változtatás a megvalósítás során a leadott dokumentumokhoz képest, de még ebben az esetben is bemutatásra érdemes a zalaegerszegi közönségnek szánt műsorterv, egy a Bach-korszakban működő magyar vándorszínész-társulat – hatósági ügyiratban fennmaradt – repertoárja.

A társulat repertoárja

A Szöllősy–Szuper-féle társulat által benyújtott három zalaegerszegi műsorterven összesen tizenhárom előadás szerepel: öt az április 23-ával, vasárnapkal kezdődő, négy az április 29-ével, szombattal kezdődő, további négy pedig a május 4-ével, csütörtökkel kezdődő programterven. Mivel két művet – a *Koldusnő*, illetve a *Dalma* című drámákat – kétszer is előadni tervezték, összesen tizenegy, a zalaegerszegi közönségnek szánt különálló színdarabot azonosíthatunk. (A színházi játékközpontok tartalmát a függelékben közöljük.)

Ha az előadások alapját képező tizenegy színdarabot keletkezési helyük szerint vizsgáljuk, hét, egyértelműen magyar szerzőtől származó művet találunk.

Ezek alkotói közül mennyiségi szempontból egyértelműen az öt színművet jegyző Szigligeti Ede a domináns: ő írta a *Vid*, a *Házassági három parancs*, a *Nagyapó*, a *Cigány* és a *Csikós* című darabokat. A korszak színháztörténetének megkerülhetetlen alakjának számító író – emellett színész, rendező, színházigazgató, a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagja – drámaírói termékenységét és korabeli népszerűségét jól érzékelteti az a tény, hogy ugyan még csak negyvenéves volt 1854-ben, de az ekkor Zalaegerszegen szereplő vándortársulat repertoárjának majdnem a felét az ő alkotásai tették ki; mindhárom színházi játékközpont megtalálható színdarabjai (élete során 114 színpadi művet szerzett!).⁵⁰

44 Budapesti Hírlap, 1854. május 10. (416. szám), 2339. p.

45 Mórocza Antónia 1841-től volt Szuper Károly felesége. Székely György 1994. 778. p.

46 Hirtling Mária (1838–1871) színésznő vidéki éveit után, 1864-től a Nemzeti Színház tagja volt. Székely György 1994. 304. p.

47 Divatcsarnok, 1854. (2. évfolyam, 27. szám), borítók.

48 Simonffy Emil 1966.

49 Divatcsarnok, 1854. (2. évfolyam, 27. szám), borítók.

50 Szigligeti Ede (1814–1878), eredeti nevén: Szathmáry József. Székely György 1994. 750–751. p.

A magyar szerzők csoportjához tartozik még Jókai Mór, akinek a Pesti Naplóban 1852. májusban–júniusban folytatásokban megjelent, *A varchoniták* címet viselő művéből készült *Dalma* című drámáját 1852. november 27-én mutatták be a pesti Nemzeti Színházban.⁵¹ (3. kép) Zalaegerszegi előadását 1854. május 2-ára és 6-ára hirdette meg a vándortársulat⁵² (nagykanizsai műsorukban alcímmel együtt – *Dalma, az avarok utolsó chágánja* – szerepelt⁵³).

A Szöllősy–Szuper-féle társulat 1854. május 8-ára kitűzött, utolsó zalaegerszegi előadása a *Két jegyes* címet viselte. A darabot jegyző Büky Miklós Fejér vármegyei tiszttviselő folyóiratok külső munkatársaként versek, elbeszélések és színművek írásával is foglalkozott. *Atya és vetélytárs* című drámáját 1853-ban a zalai Sümegen mutatták be.⁵⁴

Bár a tizenegy tételes zalaegerszegi repertoárból a további négy színdarabot értelemszerűen a külföldi eredetű művek csoportjába sorolhatjuk, ez a kijelentés csak megszorításokkal fogadható el. Már a címből is egyből egyértelmű lehet az olvasónak, hogy a Jean-François Alfred Bayard (1796–1853) francia drámaíró⁵⁵ egyik munkája alapján készült, *Tiszaháti libácska* elnevezést kapott vígjáték a magyar nyelvre való átültetés során jelentős változtatásokon esett át. Pontosnak és szabatosnak tekinthetjük azt a korabeli fogalmazásmódot, miszerint a fordító, Bulyovszkyné Szilágyi Lilla⁵⁶ az eredeti művet „magyar színre alkalmazta”.⁵⁷

További két darab alkotja a francia származású színművek csoportját. Bár a vonatkozó színházi játékkrend nem tünteti fel a szerzőt, az idősebb Alexandre Dumas (1802–1870) nevéhez köthető a Zalaegerszegen 1854. április 27-ére kitűzött, Egressy Béni⁵⁸ és Csepregi Lajos⁵⁹ fordításában *Skót nemes* címet nyert, Magyarországon először 1848-ban bemutatott színmű.⁶⁰ Szintén franciából ültette át magyarra Csepregi azt a színdarabot – Auguste Anicet-Bourgeois (1806–1871)⁶¹ és Michel Masson (1800–1883)⁶² francia szerzőpáros művét –, amelynek címét (*Koldusnő*) két 1854-es zalaegerszegi színházi játékkrenden is olvashatjuk.

A Szöllősy–Szuper-féle társulat zalaegerszegi repertoárjában egyetlen Európán kívüli eredetű alkotást találhatunk. Harriet Beecher Stowe (1811–1896) amerikai író⁶³ (4. kép) *Uncle Tom's Cabin* című regényét először folytatásokban – a *The National Era* című folyóiratban – ismerhette meg az olvasóközönség, könyvként 1852-ben Bostonban jelent meg. A *Tamás bátya kunyhója* hamar világsiker lett, és jelentős hatást gyakorolt a rabszolgasággal kapcsolatos közgondolkodás alakulására.⁶³

Az amerikai író⁶³ regénye is a francia kultúrán keresztül, francia alkotók általi színpadra alkalmazásával jutott el Magyarországra (Zalaegerszegre). A dramatizálás a Dumanoir művésznéven ismertté vált Philippe François Pinel (1806–1865) és Adolphe Philippe d'Ennery (1811–1899)

51 Szinnyei Ferenc 1939. 58. p.

52 Érdekes módon a darab Szuper Károly színházi játékkrendjeiben először öt-, majd négyfelvonásos előadásként szerepel.

53 Simonffy Emil 1966. 89. p.

54 Schöpflin Aladár 1929. 252. p.; Szinnyei József 1891. 1434–1435. hasáb.

55 Király István 1970. 759. p. (Rónai Mihály András szócikke)

56 Bulyovszkyné Szilágyi Lilla (1833–1909), 1848-tól Bulyovszky Gyula hírlapíró felesége. Színész lányaként gyermekként már színésszettel foglalkozott, a pályára való komoly felkészülés jegyében nyelveket tanult, színdarabokat fordított. Székely György 1994. 122–123. p.

57 Divatcsarnok, 1854. november 30. (2. évfolyam, 66. szám), 1557. p.

58 Egressy (eredetileg Galambos) Béni (1814–1851), a Szózat megzenésítője nemcsak zeneszerzőként tevékenykedett; a magyar színháztörténetbe énekes színészként, színműíróként és fordítóként egyaránt beírta a nevét. Székely György 1994. 179. p.

59 Csepregi Lajos (†1890.) énekes színész, színházvezető, színházi almanachok kiadója. Francia, német, angol és olasz nyelvű műveket egyaránt fordított. Székely György 1994. 136. p.

60 Szinnyei József 1893. 1228. hasáb.

61 Király István 1970. 335. p.

62 Magyarország és a Nagyvilág, 1883. május 6. (19. évfolyam, 18. szám), 288. p.; Erdmann Gyula 1976. 939. p.

63 Bollobás Enikő 2005. 176–178. p.; Somogyi Ede 1879. 329. p.

drámaírók nevéhez fűződik.⁶⁴ Az Országgh Antal (1821–1878) fényképész⁶⁵ által fordított *Tamás bátya kunyhója* magyarországi bemutatóját 1853. május 7-én a Nemzeti Színházban tartották.⁶⁶

Az előbb elmondottakat áttekintve feltűnő és meglepő a – Magyarországhoz közeli – német nyelvterületen született művek teljes hiánya. Figyelembe kell venni azonban azt is, hogy az osztrák és német drámairodalom alkotásaira irányuló esetleges közönségigényeket az ebben az időben a hazánkat ugyancsak járó német nyelvű színtársulatok ki tudták elégíteni. Így például nem sokkal azt követően, hogy Szuper Károlyék a most ismertetett 1854-es turnéjuk Zalaegerszeget követő állomásáról, Nagykanizsáról eltávoztak, a dél-zalai városba hosszabb szereplésre egy – a bécsi színházak darabjait átvevő – német trupp érkezett.⁶⁷

Szuper Károly az általuk Zalaegerszezen előadandó darabok műfaját is megjelölte a hatóság-hoz benyújtott játékrendekben. Vígjátékok szerepeltek a legnagyobb számban, ebbe a kategóriába öt produkciót – *Házassági három parancs*, *Nagyapó*, *Skót nemes*, *Tiszaháti libácska*, *Két jegyes* – sorolt a rendező-direktor. Az énekes népszínmű megjelölést kapott két Szigligeti-darab – *A cigány*, *Csikós* – is a könnyedebb előadások csoportját erősítette. Szuper az általa fajsúlyosabbnak tartott színművek esetében a „dráma” szót használta a műfaj megnevezéseként. Négy alkotás – *Vid*, *Koldusnő*, *Tamás bátya kunyhója*, *Dalma* – tartozott ebbe a körbe. (Szuper a *Koldusnő* esetében a népdráma, a *Dalma* kapcsán pedig a történeti dráma kifejezéssel pontosította a darab műfaját, tárgyát.)

A már a korábbiakban is említett, „Jánkai” által írt sajtótudósítás nyolc mű⁶⁸ bemutatásáról számolt be. Nem említette viszont a *Skót nemes*, a *Csikós* és a *Két jegyes* című darabokat, ugyanakkor jelezte, hogy még két előadást fognak tartani.⁶⁹

Utóhang

A Szöllősy Mihály–Szuper Károly-féle társulat a zalaegerszegi előadás-sorozat befejezését követően délnek vette az irányt, és a megyeszékhelynél népesebb Nagykanizsa mezővárosban folytatta turnéját. „Jánkai” a következő szavakkal búcsúztatta őket: „Mi a legjobb kívánattal, egy-szersmind sajnálkozva fogjuk őket elbocsátani, nemsokára szívesen vissza várva őket.”⁷⁰ A dél-zalai városban 1854. május 13-án kezdték meg szereplésüket, ott a megyeszékhelynél jóval hosszabb ideig – június 19-éig – működtek.⁷¹

A társulat nem véglegesen távozott Zalaegerszegről. Tahy Gyula zalaegerszegi nyomdájából 1857-ben került ki az a játékszíni emlékkönyv, amely Szöllősy Mihály szíinigazgató és kollégái zalaegerszegi jelenlétéről tanúskodik,⁷² Szuper Károly társulata pedig 1859 áprilisában – Szöllősy ekkor már nem élt – játszott a városban.⁷³

A zalaegerszegi színjátszás történetének 1854-ben meglévő alapvető keretei még hosszú-hosszú évtizedekig fennálltak: állandó helyi társulat és kőszínház hiányában a városban a színházi életet az országot járó vándortársulatok fellépései, valamint kőszínházi társulatok vendégszereplései jelentették, amelyeket helyi műkedvelő csoportok előadásai egészítettek ki.⁷⁴

64 Király István 1972. 650., 892. p.

65 E. Csorba Csilla–Sipőcz Mariann 2019.

66 Király István 1972. 650. p.; *Hölgyfutár*, 1853. május 7. (4. évfolyam, 87. szám), 360. p.

67 Simonffy Emil 1966. 90–91. p.

68 *Vid*, *Házassági három parancs*, *Nagyapó*, *Tamás bátya kunyhója*, *Cigány*, *A koldusnő*, *Tiszaháti libácska*, *Dalma*.

69 *Divatcsarnok*, 1854. (2. évfolyam, 27. szám), borítók.

70 *Divatcsarnok*, 1854. (2. évfolyam, 27. szám), borítók.

71 Simonffy Emil 1966. 89. p.

72 Hankiss Elemér–Berczeli A. Károlyné 1961. 378. p.

73 Erődi Jenő 1931. 461. p.

74 A két világháború közötti korszakról már alapos és részletes feldolgozás vehető kézbe (Béres Katalin 2015. A témát tárgyaló fejezetek: 140–201. p.). A megyei napilap 1950-es, 1960-es évekbeli számait lapozgatva számos adatot találhatunk az országot járó Déryné Színház zalaegerszegi fellépéseiről, itt vendégszereplő más színházakról. A Kaposvári Csiky Gergely Színház jelentőségéről: *Zalai Hírlap*, 1971. november 7. (27. évfolyam, 263. szám), 7. p.

Döntő változást majd csak az 1982–1983-as évek – a Hevesi Sándor Színház megalakulásának, a színházépület birtokba vételének időszaka – hoztak.⁷⁵

Függelék

A Szöllősy Mihály–Szuper Károly-féle vándortársulat 1854-ben Zalaegerszegegen engedélyezett előadásai⁷⁶

Fábián Pál 1854. április 23-ai jelentéséhez csatolt színházi játékkrend		
Időpont	A darab neve	A darab műfaja, terjedelme, alkotói
1854. április 23.	Vid	Eredeti dráma 4 felvonásban. Írta Szigligeti.
1854. április 24.	Házassági három parancs	Eredeti vígjáték 3 felvonásban. Írta Szigligeti.
1854. április 25.	Nagyapó	Eredeti vígjáték énekekkel. Írta Szigligeti.
1854. április 27.	Skót nemes ⁷⁷	Vígjáték 5 felvonásban. Franciából fordították Egressy Béni és Csepregi.
1854. április 29.	Koldusnő	Francia dráma 5 felvonásban. Fordította Csepregi.

Fábián Pál 1854. április 27-ei jelentéséhez csatolt színházi játékkrend		
Időpont	A darab neve	A darab műfaja, terjedelme, alkotói
1854. április 29.	Tamás bátya kunyhója	Dráma 6 felvonásban. Írták D'Ennery és Dumanoir, franciából fordította Országh Antal.
1854. április 30.	Cigány	Eredeti énekes népszínmű 3 felvonásban. Írta Szigligeti.
1854. május 1.	Koldusnő	Népdráma 5 felvonásban. Anicet-Bourgeois és Masson után franciából fordította Csepregi Lajos.
1854. május 2.	Dalma	Eredeti történeti dráma 5 felvonásban. Írta Jókai Mór.

⁷⁵ Székely György 1994. 873. p.

⁷⁶ A táblázatok a megyehatóság iratanyagában fennmaradt színházi játékkrendekben közölt adatok alapján készültek. MNL ZML Megyefőnöki ir. 1854. VI.A.42. 4045., 4219., 4479.

⁷⁷ Szuper Károly a darab címét „Skott nemes” formában tüntette fel. Írásmódjára feltehetően a szó angol megfelelője (Scottish) hatott; talán a népszerű skót regényíró, Sir Walter Scott (1771–1832) családneve is befolyásolta.

Orosz Ferenc 1854. május 5-ei jelentéséhez csatolt színházi játérend		
Időpont	A darab neve	A darab műfaja, terjedelme, alkotói
1854. május 4.	Tiszháti libácska	Vígjáték 2 felvonásban. Bayard után magyarosította Bulyovszkyné. Énekekkel és tánccal.
1854. május 6.	Dalma	Eredeti dráma 4 felvonásban. Írta Jókai Mór.
1854. május 7.	Csikós	Eredeti énekes népszínmű 3 felvonásban. Írta Szigligeti.
1854. május 8. (utolsó előadás)	Két jegyes	Eredeti vígjáték 3 felvonásban. Írta Büky Miklós.

Felhasznált források és irodalom

Levéltári források

- MNL ZML Közgyűlési jkv. – Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megye Levéltára. IV.1.a. Zala vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Közgyűlési és részgyűlési jegyzőkönyvek. 1555–1848.
- MNL ZML Megyefőnöki ir. – Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megye Levéltára. IV.151.b. Zalai cs. kir. megyehatóság iratai. Megyefőnöki általános iratok. 1849–1860.
- MNL ZML Nemesi kataszter, 1845. – Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megye Levéltára. IV.1.e. Nemességi ügyek. Zala vármegyei nemesi katasztere, 1845.
- MNL ZML Zalaegerszegi cs. kir. szolgabíróóság ir. – Magyar Nemzeti Levéltár Zala Megye Levéltára. IV.166.b. Zalaegerszegi cs. kir. szolgabíróóság iratai. Közigazgatási iratok. 1850–1854.

Irodalom

- Antalffy Gyula 1982. – Antalffy Gyula: Reformkori magyar városrajzok. Budapest, 1982.
- Béres Katalin 2015. – Béres Katalin: Kulturális élet Zalaegerszegen 1920–1945. Szerk. Gyimesi Endre. (Zalaegerszegi Füzetek 14.) Zalaegerszeg, 2015.
- Bollobás Enikő 2005. – Bollobás Enikő: Az amerikai irodalom története. Budapest, 2005.
- Déryné Széppataki é. n. – Déryné naplója. 1. kötet. Sajtó alá rend. Bayer József. Budapest, é. n.
- E. Csorba Csilla–Sipőcz Mariann 2019. – E. Csorba Csilla–Sipőcz Mariann: Arany János és a fényképezés. Ország Antal fotográfus (1821–1878) pályaképe. Budapest, 2019.
- Erdmann Gyula 1976. – Erdmann Gyula: Lónyay Gábor naplója. In: Századok, 1976/5. szám (110. évfolyam). 914–955. p.
- Erődi Jenő 1931. – Erődi Jenő: Zalaegerszegi színészet. In: Magyar színművészeti lexikon. A magyar színpátás és drámairodalom enciklopédiája. IV. kötet. Szerk. Schöpflin Aladár. Budapest, 1931. 460–461. p.
- Foki Ibolya 2018. – Foki Ibolya: A szellem és a lélek patikusa. In: Zalai Hírlap, 2018. április 7. (74. évfolyam, 80. szám). 12. p.
- Gyimesi Endre 1985. – Zalaegerszeg. Dokumentumok a város történetéből. Szerk. Gyimesi Endre. Összeállították Gyimesi Endre, Németh József, Petri Edit, Pörtl Tibor, Simonffy Emil, Tóth Lászlóné. Zalaegerszeg, 1985.
- Halász Imre 2000. – Halász Imre: Zala megye közigazgatása 1849–1860. In: Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerk. Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 50.) Zalaegerszeg, 2000. 81–109. p.

- Hankiss Elemér–Berczeli A. Károlyné 1961. – A Magyarországon megjelent színházi zsebkönyvek bibliográfiája. Összeállította Hankiss Elemér és Berczeli A. Károlyné. Budapest, 1961.
- Hudi József 2009. – Hudi József: A veszprémi színjátszás kezdetei (1723–1879). Veszprém, 2009.
- Hudi József 2011. – Hudi József: Fekete Gábor színtársulatának működése 1841-ben. In: Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények közleményei. 2011/3–4. szám (11. évfolyam). 145–160. p.
- Kazinczy Ferenc 1906. – Kazinczy Ferenc összes művei. XVI. kötet. Kazinczy Ferenc levelezése. 1818. Ápril. 1. – 1819. Deczember 31. Közzétette Váczy János. Budapest, 1906.
- Király István 1970. – Világirodalmi lexikon. I. kötet. Főszerk. Király István. Budapest, 1970.
- Király István 1972. – Világirodalmi lexikon. II. kötet. Főszerk. Király István. Budapest, 1972.
- Molnár András 1999. – Molnár András: Zala megye 1848-as országgyűlési képviselői. In: Honismeret, 1999. június (27. évfolyam, 3. szám). 13–19. p.
- Molnár András 2000. – Zala megye archontológiája 1138–2000. Szerk. Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 50.) Zalaegerszeg, 2000.
- Németh József 2006. – Németh József: Zalaegerszeg kulturális élete a 18–19. század fordulóján. In: Végvárból megyeszékhely. Tanulmányok Zalaegerszeg történetéből. Szerk. Molnár András. (Zalai Gyűjtemény 61.) Zalaegerszeg, 2006. 58–69. p.
- Poór Ferenc 1972. – Poór Ferenc: A közigazgatási nyelv ügye Zala vármegyében a XVIII. század végén és a XIX. század elején. In: A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 11. Szerk. Palágyi Sylvia. Veszprém, 1972. 421–433. p.
- Sashegyi Oszkár 1965. – Sashegyi Oszkár: Az abszolutizmus kori levéltár. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai I. Levéltári leltárak 4.) Budapest, 1965.
- Schöpflin Aladár 1929. – Magyar színművészeti lexikon. A magyar színjátszás és drámairodalom enciklopédiája. Szerk. Schöpflin Aladár. I. kötet. Budapest, 1929.
- Simonffy Emil 1966. – Simonffy Emil: Vándorszínészek Nagykanizsán 1854-ben. In: Életünk. Irodalmi és művészeti antológia. 1966/2. szám (4. évfolyam). 88–93. p.
- Somogyi Ede 1879. – Magyar Lexikon. Az összes tudományok enciklopédiája. Harmadik kötet. Szerk. Somogyi Ede. Budapest, 1879.
- Székely György 1994. – Magyar Színházművészeti Lexikon. Főszerk. Székely György. Budapest, 1994.
- Szinnyei Ferenc 1939. – Szinnyei Ferenc: Novella- és regényirodalmunk a Bach-korszakban. I. kötet. Budapest, 1939.
- Szinnyei József 1891. – Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. I. kötet. Budapest, 1891.
- Szinnyei József 1893. – Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái. II. kötet. Budapest, 1893.
- Szuper Károly 1889. – Szuper Károly színészeti naplója 1830–1850. Sajtó alá rend. Váli Béla. Budapest, 1889.